

B OEKEN

[B] TUSSEN TAAL EN IDEEAAL. NIEUWE GESCHIEDENIS VAN DE NEGENTIENDE-EEUWSE NEDERLANDSE LITERATUUR

De negentiende eeuw mag zich de afgelopen jaren, vooral in Nederland, verheugen in hernieuwde belangstelling. Onder meer in een apart boekdeel van de Nederlandse reeks *Plaatsen van herinnering* (onder redactie van Jan Bank en Marita Mathijssen, 2006)¹ en het verbluffend succesvolle *Een nieuwe wereld* van Auke van der Woud (2006)² wordt een beeld geschetst van een innovatief en gecultiveerd land dat zich, alle clichés over bedaagdheid en spruitjeslucht ten spijt, in deze eeuw transformeerde tot een moderne natie. Met het verschijnen van *Alles is taal geworden* van Willem van den Berg en Piet Couttenier leek nu ook het moment gekomen om de negentiende-eeuwse literatuur in een nieuw en aansprekend daglicht te stellen. Dat is in deze aflevering uit de negendelige reeks “Geschiedenis van de Nederlandse literatuur”, helaas, slechts ten dele het geval. Vooral de passages van Van den Berg hebben de neiging hardnekkige vooroordelen bij deze literatuur te bevestigen.

Dat is erg jammer, want de Nederlandstalige literatuur van de negentiende eeuw heeft niet zo’n best imago. Natuurlijk, er waren de welhaast

buitenaardse fenomenen Gezelle en Multatuli. Op het eind van de periode manifesteerden zich auteurs als Gorter, Couperus en Buysse die nog altijd hooglijk gewaardeerd worden. Tussendoor werd intrigerend vermaak geleverd door Piet Paaltjens en de Schoolmeester. Maar voorts overheerst in de algehele appreciatie (het zou te ver gaan hier van zoiets als een collectief geheugen te gewagen) het beeld van stoffige huisvlijt, dorrig gemoraliseer en nationalistisch geschmier. De auteurs van deze literatuurgeschiedenis stelden zich terecht tot doel deze visie bij te stellen en de negentiende-eeuwse literatuur in al haar rijkdom en verscheidenheid voor het voetlicht te brengen.

De opvatting die over deze literatuur gemeengoed is geworden, heeft immers weinig of niets te maken met de manier waarop ze door de meeste tijdgenoten werd geapprecieerd en beleefd. Van den Berg en Couttenier proberen dus, om een woord van Jos Joosten te gebruiken, ons beeld van de negentiende eeuw te “onttachtigen”. Het waren immers de auteurs van de beweging van Tachtig die hun voorgangers de tempel van de literatuur hebben uitgejaagd omdat ze als dominee-dichters of kleinburgers hun kwezelverzen en ronkende proza al te knullig in dienst van God, vaderland en het floreren van hun eigen middelmatige rederijkersgenootschappen hadden gesteld. Auteurs als Kloos en Van Deyssel

vertekenden de realiteit in hun eigen voordeel en het zou bijna honderd jaar duren voor wetenschappers hun daarop zouden aanspreken. In de vakliteratuur is dat intussen ruimschoots gebeurd en in deze literatuurgeschiedenis is een substantieel deel van die academische arbeid vaardig verwerkt.

Onder meer die vermaledijde genootschapscultuur krijgt in dit boek op overtuigende wijze een centrale rol toebedeeld. Tot diep in de negentiende eeuw is het letterkundige leven een in hoge mate collectieve en orale bezigheid: zelfs de Tachtigers zetten hun eerste stappen als auteurs in een genootschap waarin schrijvers elkaar hun teksten voorlezen en er meteen mondeling werd gereageerd. De brave burgers notuleerden dit alles vlijtig en op basis van onder meer die documenten kan Van den Berg, de auteur van de hoofdstukken over Nederland, elk van de drie hier behandelde perioden (1800-1830, 1830-1860, 1860-1900) beginnen met een paragraaf over deze literaire genootschappen.

Het gebruikte uitgangspunt leidt echter ook tot merkwuurige inschattingen. Potgieter en Alberdingk Thijm waren vanzelfsprekend belangrijke critici, maar verdienen zij als dichter — in een boek waarin de toen en nu bejubelde verzen van Gorter zeven pagina's krijgen toebedeeld — echt respectievelijk tien en zes bladzijden? Ironisch genoeg geeft Van den Berg zelf een negatief antwoord op deze vraag.

Zijn oordeel over de gedichten van Alberdingk Thijm is immers tamelijk vernietigend: "Hij was voortdurend en krampachtig op zoek naar een verhevenheid die te algemeen was om voelbaar te zijn, en was uiteindelijk niet bij machte om diepzinnige gedachten in begrijpelijke verzen te vangen." Volgens de literatuurhistoricus waren Alberdingk Thijms tijdgenoten niet positiever. Dat maakt het al helemaal navrant dat 's schrijvers cruciale rol als vader van de moderne Nederlandse katholieke literatuur in *Alles is taal geworden* niet uit de verf komt omdat de rest van die geschiedenis (ondanks de uiterst informatieve studie van Mathijs Sanders over Schaeapman en co) hier simpelweg niet aan bod komt.

In zijn selectie van auteurs blijft Van den Berg angstvallig dicht bij de canon. En ook op andere vlakken is zijn aanpak opmerkelijk traditioneel. Gedichten en kritieken worden bij voorkeur geciteerd om een poëticaal punt te maken, niet om aan te geven dat deze literatuur zich op een interessante wijze verhiel tot de buitenliteraire werkelijkheid die in deze zo revolutionaire eeuw niet alleen de geboorte van nieuwe (buur)staten, maar ook de komst van de trein, de telegraaf en de gloeilamp moest verteren. Typerend in dit opzicht is Van den Bergs karakterisering van *Fabriekskinderen* van J.J. Cremer (1863). Mij is geen Nederlandse

Schilder Willem Witsen, dichters Willem Kloos en Hein Boeken en architect Henry van de Velde, ca. 1890, Foto Letterkundig Museum, Den Haag.

literaire tekst bekend die meer invloed heeft gehad op het leven en welzijn van duizenden burgers; het boek leidde immers in 1870 tot de afschaffing van de kinderarbeid. Dat feit vermeldt Van den Berg wel, maar de novelle in kwestie zet hij in één zin weg als een “larmoyant verhaal, over een jonge baron die zich ontfermt over een uitgeput fabriekskind”. Doorlopend evalueert hij de in hun eigen tijd veelgelezen auteurs negatief, waarbij hij veelal Busken Huët inzet als gezagsargument, maar vaak eigenlijk vooral op een eigentijds kompas vaart dat eist dat boeken spannend en meeslepend zijn en plotontwikkelingen maar beter niet onderbroken worden door personages die converseren over kunst en moraal.

Het contrast met Piet Couppenier, die de Vlaamse hoofdstukken voor zijn rekening neemt, is groot. Onder meer aan de literatuur die ontstond naar aanleiding van het revolutionaire klimaat rond 1848 en aan romans over de zo verscheurende schoolstrijd van de jaren zeventig en tachtig wijdt hij uiterst informatieve bladzijden; doorlopend heeft hij oog voor de manier waarop auteurs sociale en politieke kwesties in hun werk behandelen. Nu is het natuurlijk een belangrijke eigenschap van de Vlaamse literatuur dat zij, deels uit nood geboren, explicieter maatschappijbetrokken was en is dan de Nederlandse. De ontwikkeling van de Vlaamse literatuur en de

Vlaamse Beweging lopen in Couppeniers veelal vlot vertelde verhaal dan ook vrijwel parallel. Toch is er ook in de Nederlandse literatuur meer dan voldoende stof te vinden die zich uitsprekt over grote nationale en internationale gebeurtenissen, maar Van den Berg vermeldt ze ternauwernood.

Zijn strikt poëtische invalshoek zet een kwestie op scherp die in deze reeks literatuurgeschiedenissen wel vaker voor problemen zorgt. Voor wie zijn deze boeken eigenlijk bedoeld? Je zou verwachten dat ze een ruim geïnteresseerd publiek zouden moeten aanspreken, maar het is de vraag of dat niet afgeschrikt wordt door de wel erg beperkte en tegelijk specialistische blik van Van den Berg. Hij is het zo gewoon om zijn verhaal te doen aan neerlandici, dat hij zich niet lijkt voor te kunnen stellen dat er intelligente mensen bestaan die niet weten wat het Réveille was, waarvoor het pak van Sjaalman staat en wat Van der Goes over majesteitsschennis schreef. Tegelijk is het — in het licht van het huidige neerlandistische universitaire onderwijs dat ramen en deuren openzet naar de rest van de wereld — buitengewoon jammer dat deze vaak erg informatieve turf van ruim 800 pagina's geen heldere passages bevat over de plaats die de Nederlandse literatuur innam in de grote Europese stromingen (romantiek, realisme, symbolisme).

Hoe ouderwets en beperkt het beeld is van met name de Noord-Nederlandse literatuur

blijkt uit het feit dat de internationaal bekendste negentiende-eeuwse Nederlandse literator slechts een enkele keer — en dan nog in een passage over Vlaanderen — wordt vermeld. In de visie van Van den Berg, die nochtans publiceerde over epistolaire literatuur, is Vincent van Gogh blijkbaar geen schrijver. Couttenier is gelukkig veel ruimhartiger, waardoor zijn hoofdstukken niet alleen aandacht besteden aan auteurs als Conscience, Van Duyse en Loveling, maar ook aan de min of meer vergeten romanciers Pieter Ecrevisse, Lodewijk Vleeschouwer en Jeanette Delcroix en geëngageerde dichters als de conservatief Frans Jozef Blicck en de progressieven Theodoor van Rijswijck en Julius Vuylsteke. Impliciet stelt Couttenier ook geregeld *idées reçues* ter discussie. Zo laat hij geen enkele gelegenheid verloren gaan om te wijzen op de superbe boekverzorging van de Antwerpse uitgever Buschmann, waardoor hij de hardnekkige overtuiging bijstelt dat het Vlaamse boekbedrijf zich pas op het einde van de twintigste eeuw zou hebben durven en kunnen meten met het Noord-Nederlandse.

Ondanks alle revisionistische ambities is *Alles is taal geworden* echter al te zelden een boek waarin een nieuwe visie op de literatuur wordt geboden. En misschien geeft de titelkeuze al aan waarom dat zo is. Couttenier maakt op overtuigende wijze duidelijk waarom dit Multatulicitaat heel mooi het dilemma van de late Gezelle illustreert: in een wereld waarin geen extern ijkpunt meer bestaat, is de dichter aangewezen op zijn eigen taal om vorm en betekenis te geven aan de wereld. Over Gorter (en misschien Van Deyssel) zou je hetzelfde kunnen beweren. Maar voor nagenoeg alle andere hier behandelde auteurs — zelfs voor Perk, Kloos en Verwey — geldt dat niet. Hun werk is in hoge mate ideeënkunst. En het kan dan ook maar beter met die maatstaf beoordeeld worden.

GEERT BUELENS

WILLEM VAN DEN BERG & PIET COUTTENIER, *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1800-1900*, Bert Bakker, Amsterdam, 2009, 833 p.

Noten

(1) Zie de recensie in *Ons Erfdeel*: JOEP LEERSSEN, "Een virtuele 'tour des Pays-Bas'. Nederlandse plaatsen

van herinnering", in: *Ons Erfdeel*, jg. 49 (2006), nr. 5, pp. 774-776.

(2) Zie de recensie in *Ons Erfdeel*: PIET DE ROOY, "Het Faustiaanse pact. Het ontstaan van het moderne Nederland", in: *Ons Erfdeel*, jg. 50 (2007), nr. 2, pp. 175-178.

Bidrentje bij de dood van Guido Gezelle, 1899, collectie AMVC-Letterenhuis, Antwerpen.